

Romové

Hana Šebková

Reakce na reportáž „Cigáni“ Radka Bajgara (Tvorba 37/1988, s.9-11)

Bohužel ještě dodnes existují lidé, kteří přicházejí do romských osad za senzací a exotikou a neváhají své povrchní dojmy publikovat v reportážích, resp. knihách. Jedna z takových reportáží vyšla v roce 1988 v Tvorbě (37/88). Hanka, která v té době už byla v mnoha osadách adoptovaná mnoha romskými rodinami, napsala na článek Radka Bajgara reakci. Ta však nebyla nikdy uveřejněná.

Sedmatřicáté číslo týdeníku Tvorba přineslo reportáž Radka Bajgara nazvanou „Cigáni“. Vyvolala veliký ohlas. Přesvědčil mě o něm nejen sestřih z dopisů, otištěný v 50. čísle Tvorby, ale i náhodně vyslechnutá a velice zajímavá diskuse jistých spolucestujících v metru, která nastala po té, co z vagonu vystoupila skupinka pražských Romů. I mnou reportáž opravdu zatřásla. Ne však popisovanými skutečnostmi, nýbrž tím, jak rozdílně může vidět, chápat a soudit člověk, který zavítá mezi Romy na východní Slovensko a do míst, která jsou mi tolik známá. Nepochybovala jsem o dobré vůli autora popsat co možná nejlépe věci, které tam viděl, jen mě zarazilo, jak je možné, že je viděl takto.

/.../ Divné stavbičky pozoruhodných tvarů. Materiál různorodý, nejčastěji vlnitý plech z barelů od asfaltu. Stavby jsou vyztuženy kusy dřeva. V oknech sklo, jindy igelit. Jiné chýše zděné, oblepené hlínou. Nemají štíty, tak je vidět kouř, rovnoměrně prostupující celou plochou stropu. /.../ Ke stěně chatrče je přivázaná několikametrová tyč. Na jejím vrcholu televizní anténa. Zvláštní způsob humoru. /.../ Bláto jarovnické osady. Mastné bláto nasládlého aroma. Labyrint průchodů, průlezů a uliček mezi poloprůhlednými chýšemi. /.../ Povalující se zbytky všeho druhu. /.../ Kromě zápachu vnímáme uvnitř /chatrče/ jenom šero, teplo a přítomnost mnoha těl. Od pasu dolů je místnost napěchována rozcuchanými dětmi. Velký cigán s knírem vyhazuje ze dveří ty, o kterých si myslí, že nejsou jeho. Něco na ně zakřičí a ostatní zmlknou. /.../

Na postel usedají nejstarší cigáni a zapalují nezbytné cigarety. Nám nabízejí dvě židle. Jediné v místnosti. Ještě je tu jedna skříň a tou je nábytek vyčerpan. Ostatní cigáni stojí v oblacích

| Fotografie z článku R. Bajgara, Tvorba 27/88 |

kouře kolem stěn a soustředěně na nás hledí. /.../ V místnosti chybějí jakékoli předměty. Jen pootevřenými dveřmi skříně jsou vidět dva hrnce, lžíce a pytlík soli. Na polovině okna záclona a v celé místnosti nic z papíru. Ne, cigáni nežijí v zajetí věcí. /.../

Svou reportáž nazval „Cigáni“. Mohl ji stejně dobře nazvat „Farahúni“. Tak totiž Romům v Jarovnicích i jinde na Slovensku říkají. Já bych raději nazvala svůj článek „Romové“. Rom znamená v romském jazyce „manžel“ a „příslušník romské etnické skupiny“. (Romská národnost, o které pan Bajgar v článku mluví, v ČSSR totiž neexistuje,¹ jak bylo upozorněno i v dopisech otištěných v 50. čísle).

Toto rozdílné vidění mě pobouřilo a měla jsem chuť odepsat. Hned, krátce – a výstižně. Naštěstí se mi vybavila jedna romská moudrost: „Kana o paňi bondalol andre len, o muj andre na dikbes, kana e chol'i bondalol andro jilo, o čačipen andre na dikbes.“ (Tak jako ti rozvířená voda v potoce neukáže tvou tvář, rozvířené srdce ti neukáže pravdu.) A tak jsem raději počkala, až se hladina srdce uklidní a ušetřeného času jsem využila k další návštěvě Jarovnic a dalších osad na Slovensku, i k opravdové snaze pochopit nezasvěceného, který přichází ze světa

1 Připomínáme, že tuto reakci Hanka psala ještě před převratem v r. 1989, tato skutečnost již, naštěstí, není platná.

| Fotografie z článku R. Bajgara, Tvorba 27/88 |

„bílých“ do cizího a tolika předsudky opředěného inferna „pachatelů kriminality“ a „populační exploze“ v zemi holubičích charakterů, která jen stěží překonává „populační krizi“.

/.../ Ráno navazujeme nezbytné kontakty na MNV. /.../ Bereme s sebou jen fotobrašnu s tím nejnnutnějším. – Nejpozději za tři hodiny o sobě dáme zprávu, slibujeme. /.../ Nyní se s kolegyní navzájem ujišťujeme, že jsme v Československu, a ne mezi domorodci dejme tomu v Tichomoří. Potkáváme první děti s upatlanými obličejí. /.../

/.../ Krčma je teď prázdná. Je totiž před výplatou. Nebo přesněji tři dny po výplatě. Peníze chodí cigánům poštou. V den, kdy se berou peníze, se nyní vůbec nepracuje. Cigáni si lehnou před poštu a od rána čekají. Od přepážky se s celými rodinami přesunou do hospody a tam se potom dva tři dny společně radují, a když vyschne finanční zdroj, vezmou housličky a harmoniku a jdou domů, opilí a spokojení. A já za sebe jenom lituji, že o této jistě skvostné události nám bylo pouze vyprávěno. /.../

/.../ Mostek přes potok. Za ním patří území cigánům. Břízy a vysoké kopřivy. Upatlaných dětí přibývá. /.../ Náš jediný dojem – je jich hrozně moc. Tak takhle vypadá populační exploze. Je to věc roztomilá, špinavá a velice spontánní. Jednou ale povyroste a ztratí cosi ze své roztomilosti.

/.../ Fotografuji a Iva mi kryje záda. Narůstá zájem dospělých. /.../ Navazujeme hovor. Češtině rozumějí slušně, my si pomalu zvykáme na některý z východňárských dialektů, snad šarištinu s cikánskými koncovkami. /.../ Když začnou křičet a divoce gestikulovat, pak nerozumíme nic. Dostávám chvílemi strach a zvažuji zatím snad ještě svobodnou možnost vyklidit pole. /.../ Snažíme se být aktivnější než dav cigánů a určovat téma hovoru. Ve vesnici radili chovat se suverénně a nedat najevo strach, to by byl konec. Děláme co můžeme /.../

Milý kolego Bajgare!

Děkuji za vaši reportáž a ujišťuji vás, že jste mi sympatický svou snahou poznat a porozumět. Jen by to však chtělo trochu víc, než jen zajet do jedné nebo několika romských osad na Slovensku a vzápětí o tom napsat článek. Anebo by možná stačilo, kdybyste si hned na samém začátku vaší cesty položil ty otázky, které vám tak spontánně a logicky vyvstávají v závěru vaší reportáže. Mnohé z nich by mohly být uvozeny tázacím zájmenem „proč?“ A pak jste se mohl vydat za hledáním odpovědi – ano, třeba do Jarovnic.

Chápu Vaše obavy, potřebu „krytí zad“ a ohlášení se na MNV s tím, že podáte zprávu o tom, že jste ve zdraví přečkali první tři hodiny v romské osadě. Chápu však i rozhořčení těch, u nichž jste bez dovolení a bez vysvětlení fotografoval „nefotogenickou stráž pokrytou odpadky“. Jak byste reagoval vy, kdyby se někdo jal zvěčňovat váš (případný) nepořádek na dvoře, kolem chalupy nebo přímo v bytě a potom své fotografie použil jako dokumentaci nepořádnosti Čechů? Mimochodem, zjišťoval jste někdy, jak je to s odvozem odpadků z romských osad?

Všechno musí začít u dětí. Říkají to ti, kteří nemajíce času ani sil něco radikálně změnit, dělají tolik pro to, aby současná skutečnost /nebyla tak/ otřesná. /.../ Víme ale vůbec kde začít? /.../ Žili kdysi sice po svém, ale nikdy neparazitovali na práci druhých... Hráli, zpívali, brousili nože a tahali kolotoče. Nebo kradli. I to je lepší než peníze dostávat. I krádeže slepic jsou činností, která dokáže udržet fungující strukturu.

/.../ Vydezinfikovat, izolovat, zrušit. Pojmy jako asimilace. Skupina asimiluje jinou skupinu, rozpustí ji v sobě a ta zmizí. Co je to za civilizaci, která nesnese, aby v ní žili různé skupiny, každá po svém, vedle sebe. /.../ Dopláčíme na to všichni. Cigáni sami ztrátou řádu a degradací vlastní kultury na několik odrhovaček, promíšených s řevem magnetofonu na baterky.

/.../ Pozorují děti, jak mezi nohama dospělých přeshlapují do rytmu. Tancují. Mentálně retardovaní tancují. Třetina mezi debilitou a imbecilitou. Postižení už od narození vinou opilých matek? Díky pohlavním stykům mezi příbuznými? Anebo debilita, které se říká sociální? Jaké

jsou metody psychologů? Papír a tužka, co ji dítě nikdy nemělo v ruce? Stavebnice, kterou nikdy nevidělo? Chybějí nám metody i nástroje. /.../ Jsme společnost, které /cigán/ nerozumí. Její motivace jsou mu cizí, jak má spolupracovat? /.../ Cigáni, po nichž se chce jediné. Aby byli jako my. Aby dělali to, co my. A aby chtěli to, co chceme my.

Ráda bych vás však ujistila, že vaše obavy z návštěvy osady byly zbytečné. Za jistého předpokladu, ovšem...

Romové sice neznají české přísloví „Jak se z lesa volá...“, zato se u nich ale říká: „*Vaš o lačhipen lačhipen užareha*“ (Za dobro se dočkáš dobra) nebo „*Paťiv des, paťiv arakhes*“ (Prokážeš-li úctu, dostane se ti úcty). Říká se ovšem také: „*Te mareha, mardooha*“ (Když budeš bít, budeš bit). To jste ovšem nevěděl, a proto věřil v „nedotknutelnost cigánských osad pro nepovolané“ a „raději se choval suveréně a nedával najevo strach“.

Nevím, zda je to to nejlepší řešení. Já chodím mezi Romy už víc než deset let a chovám se normálně. Suverenitu bych asi nezahrála. Jsem (i fyzicky) „slabá žena“, a navíc docela bílá gádžovka. Přesto jsem se za celých těch deset let nesetkala s agresivitou, ani s nepřátelstvím, ani s nenávistí. Nevím, čím to je. ... „*Paťiv des, paťiv arakhes*...“

Děti opouštějí školu často negramotné. V roce 1986 ukončilo školu 20 žáků. Dva kluci se učí na zedníky, dvě holky na kuchařky. Ve zprávě MNV čteme: „150 chlapců a dívek od 15 do 18 let není nikde zařazených, potulují se po obci, kradou a napadají občany.“ Pokud se je podaří pracně někde do učení zařadit, většinou se jim během prvních čtrnácti dnů přestane chtít. Přístup, na který si zvykají odmalička. Rodiče je buď potřebují doma na nějakou práci, anebo, častěji, jim to je úplně jedno.

/.../

Přestupků, přečinů a trestných činů je tolik, že úřady rezignují. /.../ Přitom není pravda, že by se netrestalo. VB Sabinov vyřídila za minulých 5 let pro Jarovnici 670 trestních spisů. V osadě je evidována stovka kriminálních živlů. Zatímco MNV opakovaně žádá pro Jarovnici zřízení stálé stanice VB, kriminalita roste. /.../ Třetina mužů je v nápravných zařízeních. /.../

Moje poslední návštěva v Jarovnicích vyšla na první pracovní den po Velikonocích. Podle vašich informací měli všichni Romové dospávat po prohýřené sváteční noci. Velikonoce jsou na východním Slovensku i mezi východoslovenskými Romy největším svátkem roku. Kupodivu byly v osadě jen ženy a děti, důchodci a chlapi, kteří skončili školu a doposud nenašli zaměstnání. Jeden z nich si mi postěžoval: „Hledám práci už přes půl roku. Byl jsem v Prešově, v Košicích, všude. Nikde mě nechťeli. Jsem černý. Tak jsem to řešil telefonicky. Hned na první

| Z knihy H. Šebkové: Bacht the balvaj pheňa hin |

zavolání to vypadalo slibně: „Závozníka? Ano, potřebujeme. Přijďte si zítra vyřídit formality.“ Zítra už jsem byl černý a závozníka nepotřebovali... Když neseženu práci, půjdu sedět za příživu. I bratranec za to sedí.“ Jako už tolikrát dříve mi prošlo hlavou: Co z tvého bratrance i z tebe, mladíku, asi udělá ten obávaný – a nezasloužený – kriminál? ...A statistika mezitím zaznamená další kriminální živel v osadě.

/.../ Děti do 14 let je v téhle populaci víc, než kolik tvoří zbytek. Do 18 let jich je tisícovka oproti šesti stům těch, kteří směji volit. Od ledna do srpna se tu narodilo 72 dětí černých oproti 13 bílým. /.../ Podobně vypadají údaje z celého okresu. Včetně migrace /tu cigánů/ ročně přibude asi 500. /.../ Grafické vyjádření číselných vztahů bývá názornější a my je máme před sebou v podobě černých kudrnatých hlaviček. Čím jsou menší a čím jsou níž, tím jich je víc. I demografie má své zákonitosti. /.../

/.../ Třicetileté ženy s desátým dítětem. Jiné, které počtem dětí přesáhly patnáctku. Kdysi za to dostávaly medaile. I teď se hrdě usmívají. /.../ V náručí dvě nejmladší děti /.../. Nejstarší

| Z knihy H. Šebkové: Bacht the balvaj pheňa hin |

dcera drží další. Ostatní se už o sebe musí postarat prakticky samy. Není na ně čas. Rychle si zvyknou potřebovat jen to nejnnutnější. A tak to zůstane, i když dospějí. Jiný životní styl je náročnější a platí se za to ztrátou bezstarostnosti. Tě si cigán cení nadevše. Bezstarostnost – možná klíčové slovo. My máme zase jiná klíčová slova. /.../

/.../ Jeden ze tří hlavních úkolů /komisí pro cikánskou otázku při NV/ je „omezení nezdravé cikánské populace“. Orgánům, které cigánskou populační vlnu financují, se částky na ni vynakládané zdají být už přece jenom příliš vysoké. Přídatky na děti uživí prakticky každou rodinu, tak proč potom pracovat. Jistě, někde dostanou děti, co jim patří, jinde se peníze propijí a potom děj se co děj. Dva tisíce příspěvku při narození dítěte je manžel schopen zlikvidovat, než se žena vrátí z porodnice. Ale ony už se naučily porodit mezi dvěma cigaretami a jít domů.

Omezit nezdravou cigánskou populaci. 20–60% psychicky narušených. Spousta invalidních důchodců. /.../ Stát s vyspělou sociální politikou musí chtít nechtě respektovat /hradbu morálních důvodů/. Tak se stává cigánská rodina nepostizitelnou. Pro běžného obyvatele republiky je vyplácení rodinných přídatků podmíněno plněním řady povinností. Cigáni by se tak ocitli bez

prostředků. Není prostě možné, aby děti neměly co jíst, protože rodiče jsou, jací jsou. /.../ Takže peníze rodina dostane vždycky. Když ne jako přídavky na děti, tedy v podobě nejrozličnějších sociálních podpor, prostě nějak. Cigán je tak na počtu dětí finančně zainteresován.

Máte pravdu, Romové mívají obvykle hodně dětí. Kolik dětí měla vaše prababička, pane Bajgare? Moje jich měla dvanáct. Bylo to tehdy běžné. Pak se však začalo rodičovství plánovat – napřed v Čechách, pak na Slovensku a dnes už i mezi některými Romy ve městech. Demografové by vám řekli, že je to běžný civilizační jev. (Ano, demografie má své zákonitosti.) Avšak stejně tak je i běžným civilizačním jevem, že si kupujeme auta, chaty, videa – a své děti si dáваме pojistit. Jsme schopní jejich hodnotu vyčíslit penězi.

Pro mnohé Romy v osadách jsou dodnes děti jediným smyslem života. Nestojí o auta, chaty, peníze, nezáleží jim na kariéře. Co je na tom, pane Bajgere, nemorálního, mít hodně dětí? Nebo snad opravdu věříte tomu, že je rodí jen kvůli přídávkům?

/.../ V současné době se uskutečňují pokusy, přimět ženy k dobrovolné sterilizaci, dokud děti nemají tolik. Odměna 2000 Kč byla od roku 1988 přijetím nového zákona zvýšena na 25 000 Kč. Chytrá částka. Lákavá, na druhé straně zanedbatelná, vzhledem k nákladům na jednoho cigánského obyvatele. Na jedno postižené dítě. Na patnácti-člennou rodinu, která prostě nemůže být schopná vychovat jedince, který náklady společnosti vrátí. Pokud muž neřekne rovnou, že by neplodnou ženu opustil nebo zabil, pak počítá. Srovnává odměnu s ušlým ziskem. /.../ Jindy však o sterilizaci nechce slyšet žena, která porodila sedmé slepé dítě. A manžel alkoholický, otec sedmi debilních dětí, odmítá zákrok se slovy, že chce mít doma zdravou ženu. Případy především smutné, do budoucna však i neuvěřitelně nákladné. A operace z moci úřední? Do terénu tak rozbolavělého z dob Hitlerovy světovlády dlouho nikdo nepůjde. Je to tak jistě dobře. /.../

„Mám pět dětí,“ říká sedmadvacetiletá Maruška, „a od třetího dítěte už nedostávám mateřský příspěvek, protože jsem se nedala sterilizovat. Předseda MNV tu všechny romské ženy nutí, aby se daly operovat. Jinak jim nedá na nic potvrzení a k ničemu povolení...“ Zaznělo slovo „operace“ a jednoprostorový domek, odpovídající popisu z vaší reportáže, se rázem zaplňuje ženami různého věku. Sterilizace je tu teď téma nejaktuálnější. Mnohé ženy šly „dobrovolně“, tj. za peníze. Jedna devatenáctiletá matka dvou dětí za to dostala 20 tisíc. Mnohé z nich toho teď litují. „Peníze se rozkutálejí, a život kde?“, podotýká jedna moudrá stařena, která vychovala patnáct dětí. „Takových je, co je potom opustil muž a našel si jinou, která mu může dát děti! Vždyť proč by jinak žil a pracoval?“, vysvětluje celou logiku jedna z těch, které stále vzdorují, předsedovi MNV i sociálním pracovníkům. Čeká je zastavení mateřského příspěv-

ku, nevyplácení výživného, neposkytnutí žádné, ani jednorázové sociální výpomoci, nepotvrzení tíživé sociální situace škoře, aby mohly být dětem hrazeny obědy, ani povolení ke stavbě, nebo třeba jen nepatrnému rozšíření domečku o jedné místnosti, v němž žije deset, dvanáct, i více lidí... (Bezstarostnost, je tu, podle vás, to klíčové slovo!) Jsou však odhodlány odolat: „Já všechno vydržím a své děti si vychovám. Ty, které mám, i ty, které ještě přijdou. Proč bych se měla dát operovat a zkažit si život? ... Jediný, kdo nás tu chápe, je pan farář!“

Což opravdu nikdo jiný není schopen pochopit tu prostou rovnici: dítě = smysl života? Kam se ten náš „civilizovaný svět“ ubírá?

Namítáte: sedm slepých dětí v jedné rodině, osm debilů v jiné. Ano, i takové případy se stávají, i mezi Neromy. Co je však „chytrého“ na částce 25 tisíc korun, motivující romské ženy (a nikoli pouze matky postižených dětí) ke sterilizaci? Vždyť podnět tu přece nevychází od lékařů či psychiatrů, ale od pracovníků národních výborů, na základě „jistých vnitřních směrnic“. Spočívá snad chytrost této částky v tom, že „pozvedne úroveň sociálně slabších rodin“? Jak pomůže faktura na nábytek či vnitřní vybavení domácnosti rodině s dvanácti nebo třeba jen třemi dětmi, mají-li k dispozici domeček o rozměrech 3x3 metry? Co jiného jim zbyde, než opět využít své „cigánské vynalézavosti“ a fakturu se značnou ztrátou, leč přece jen prodat gádžům, kteří si za ní koupí novou pokojovou stěnu nebo sedací soupravu. Jinde si za zmíněnou částku Romové koupí symbol blahobytu – barevnou televizi – a všichni i nadále spí na zemi.

Co je na této částce morálního, humánního, omluvitelného? Ve vaší reportáži nacházím další možnou odpověď: Aby se nerodilo tolik mentálně retardovaných...

Na závěr jedné psychologické konference o Romech si všichni zúčastnění psychiatři a psychologové svorně přiznali, že jim vlastně chybí vhodné testy, pomocí kterých by hodnotili osobnost Romů a měřili jejich inteligenci. I vás v závěru reportáže napadlo, že možná metody psychologů – „papír a tužka, co ji dítě nikdy nemělo v ruce, nebo stavebnice, kterou nikdy nevidělo“ – nebudou nejpřesnější.

A to asi ani nevíte, že pražští psychologové byli schopni ještě před nedávnem položit romskému dítěti otázku, „kdo byl otec vlasti“.

A snad také nevíte, že dodnes měří psychiatři IQ Romů na základě výkladu typických českých přísloví. Jak byste vysvětlil například romské přísloví: „*Sar opre, avka the tele*“ (Jak nahore, stejně tak i dole)? A do jaké kategorie by asi na základě vaší odpovědi zařadili vás?

A přesto, jakkoli jste k adekvátnosti psychologických testů a metod skeptický, držíte se ve své reportáži úporně teze vyvozené z výsledků právě těchto testů. Domyslel jste dosah, jaký měla a jaký by ještě mohla mít vámi zveřejněné a žádnou spolehlivou informaci nepodložené bohorovné tvrzení, že 30% romských dětí je na hranici debility a imbecility, a tudíž nevzdělavatelných?

Připustíte-li retardaci, musíte pro ni jako lékař hledat i příčiny.

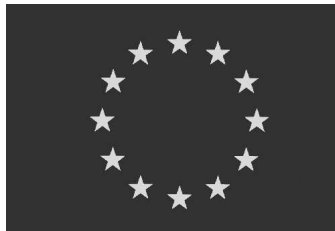
Co také víte o alkoholismu romských matek? Kolik opilých žen jste viděl při své návštěvě v osadě? ... Vlastně promiňte, bylo přeci před výplatou, a vy jste si tudíž nemohl ověřit zprávy z druhé ruky!

A co víte o pohlavních stycích mezi nejbližšími příbuznými? Asi jste nikde nenarazil na zjištěný a ověřený poznatek, že v tradiční romské komunitě, jaké se Jarovnice ještě doposud blíží, byl incest odedávna trestán trestem nejvyšším – exkomunikací.

Jistě nejste etnograf a nemusíte nic vědět o takovýchto poznatcích. Proč jste však nevyužil své tolik obávané a „riskantní“ návštěvy romské osady k tomu, abyste se na místě přeptal na některé předem získané informace? Vždyť to, co uvádíte v reportáži a co vám sdělili pracovníci národního výboru a lidé, kteří s Romy přicházejí úředně do styku, jakož i výsledky oficiálních statistik, jste přece mohl získat i bez onoho rizika sekery či kudly v zádech nebo infekční nákazy!

Šlo vám přece o to, získat pohled i z druhé strany. O čem jste si tedy v Jarovnicích se svými hostiteli povídali? Bude-li to námětem vaší příští reportáže, pak se tím rozhodně také přiblížíte odpovědi na otázku: „Proč jsou Romové – v Jarovnicích i jinde v ČSSR – taková, jací jsou?“

Věřím, že nezastáváte – jako mnozí z gádžů – názor, „že to mají v krvi“ nebo v pigmetu své pokožky!

Romano džaniben – jevend 2004
Sborník romistických studií

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz (redakce, distribuce), www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Grafická úprava: Juraj Horváth
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 700 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje Romano džaniben, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

**Toto číslo vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva kultury ČR
Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.**